

KÖRFEZ'İN İRAN SORUNU: GÜVENLİK İKİLEMİNDE ÇOKLU İLİŞKİLER

Birol BAŞKAN*

Özet

Bu makale son zamanlarda özellikle Suriye krizi boyunca daha şiddetlenen Körfez Arap Ülkeleri ile İran arasındaki rekabetin en kritik sebebi olarak 'güvenlik ikilemi'ni öne sürmektedir. Bu güvenlik ikilemi özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında ABD'nin Afganistan ve Irak işgali ile tetiklenmiş, ABD ve İsrail'in İran'a takındığı saldırgan tutumlara karşı İran'ın nükleer programını hızlandırmasıyla da ivme kazanmıştır. Körfez ülkelerinin ABD'nin sunduğu güvenlik hizmetine mahkum olması Körfez Arap Ülkelerini ABD-İsrail tarafına itmiştir. Makale taraflar arasındaki ilişkilerin tarihine de gözatarak, özellikle popüler yayınlarda sıklıkla öne sürülen 'mezhepçi' yaklaşıma eleştiriler yükseltmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Körfez Arap Ülkeleri, Suriye Krizi, Mezhepsel Çatışma

THE GULF'S PROBLEM WITH IRAN: MULTILATERAL RELATIONS IN SECURITY DILEMMA

Abstract

This article inquires into the ongoing and ever-intensifying competition between Iran and the Arab Gulf States. This competition has manifested itself most clearly in the current Syrian crisis and is likely to continue in the coming years. This article presents 'security dilemma' between Iran and the Arab Gulf States as the most critical factor behind the competition. The dilemma has particularly deteriorated after September 11, 2001 as the United States invaded Afghanistan and Iraq and adopted increasingly aggressive attitude, along with Israel, towards Iran. In reaction Iran speeded up its nuclear program, which in turn pushed the Arab Gulf States to the US-Israel camp. The article also raises critiques against the 'sectarian' explanations by reviewing the historical relations between Iran and the Arab Gulf States.

Keywords: Iran, Arab Gulf States, Syrian Crisis, Sectarian Conflict

* Yrd. Doç. Dr., Georgetown Üniversitesi, Edmund A. Walsh Diplomasi Okulu, Doha, Katar

Giriş

Arap Baharı'nın sarstığı rejimlerin kaderini uluslararası destekçileri belirledi. Libya'da uluslararası destekten yoksun Kaddafi rejimi, NATO'yu ve diğer Arap devletlerinin finansal ve askeri desteğini alan muhalefet karşısında yıkıldı. Bahreyn ve Suriye'de ise, hem muhalefet ve hem de rejimler bölgesel ve uluslararası aktörlerden yardım devşirince taraflar arasındaki mücadele de kilitlendi.

Popüler literatür özellikle Bahreyn ve Suriye üzerinde süregiden rekabetin bölgesel aktörlerini İran ve Körfez Arap Devletleri olarak belirledi, ki bu yanlış bir tespit değildi. Bu popüler literatüre göre halen daha süregiden her iki krizde de, Körfez Arapları Bahreyn'de İran'a karşı mevzilerini muhafaza, Suriye'de ise yeni bir mevzi kazanmaya çalışıyor. Aynı popüler literatür taraflar arasındaki rekabetin temel sebebini ise 'mezhepsel' farklılık olarak gösteriyor. Taraflar arasında uzun süre bocalayan Türkiye'nin, Körfez Arap Devletlerinin oluşturduğu Sünni blokta konumunu belirlemesi, 'mezhepsel' farklılığı esas alan bu açıklamaya yeni bir ampirik destek sağlıyor.

Bu makalede amacım, Körfez Arap Devletleri'nin İran'la ilişkilerini tarafların içinde buldukları güvenlik ikilemi çerçevesinde değerlendirmektir. Böylece gittikçe popülerleşen ve hatta daha dikkatli olması gereken akademik çevrelerde bile taraftar bulmaya başlayan 'özcü, ideolojik-teolojik, statik ve determinist' 'mezhepsel açıklama'nın ötesine geçebilmeyi ümit ediyorum. Konuya girmeden evvel bu açıklamaya dair üç noktanın altını çizmek istiyorum.

'Mezhepsel açıklama' en basitinden Körfez ülkeleri arasındaki önemli nüanslara dikkat etmez. Örneğin, Körfez Arap devletlerinin tamamının Sünni olmadığı gözden kaçırılabilir. Halbuki, Umman'ın idareci sınıfı Sünniliğe Şii'lik kadar uzak, İbadi-Harici mezhebindedir. Diğer beş Körfez Arap devleti Sünni olsa da aralarında ciddi farklılıklar vardır. Sadece Suudi Arabistan ve Katar Vahhabi-Hanbelidir. İki devlet fihhi düzlemde Sünni tanımlansa da, kelam düzleminde Sünni sayılmaları tartışmalıdır. Hem fihhi hem de kelami anlamda Sünni olan sadece Kuveyt, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'dir. Dolayısıyla son üç ülkenin Şii'liğe karşı tutumları ilk iki ülkeye göre oldukça yumuşaktır. Suudi Arabistan ve Katar'ın Vahhabi algılamaları ve pratikleri de birbirinden oldukça farklıdır. Bunun sebebini bir başka çalışmamda Katar'da yerel bir Vahhabi ulema sınıfının yokluğu olarak iddia etmişim.¹

'Mezhepsel açıklama' ayrıca Körfez Şii'leri ile İran Şii'leri arasındaki önemli farklılıkları gözden kaçırılabilir. En önemli farklılık etnisite'dir. Körfez

¹ Katar ile Suudi Arabistan arasındaki din-devlet ilişkilerine yönelik farklar ve bu farkın tarihi sebeplerine ilişkin, bakınız Birol Başkan ve Steven Wright, "Seeds of Change: Comparing State-Religion Relations in Qatar and Saudi Arabia," Arab Studies Quarterly, cilt. 33, sayı.2, (İlkbahar, 2011), pp.96-112.

Şiileri çoğunlukla Arap'tır. Körfez Arap Devletleri için sorun olan toplumsal kesimler de Arap Şiiileridir. İranlı Şiiler, paradoksal olarak, çoğu zaman rejimlerin tarafındadır. Not edilmesi gereken diğer bir nokta ise, Körfez Arap Devletlerinin tamamının Şii probleminin olmamasıdır. Şiiler sadece Kuveyt, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de sayısal olarak kritik rakamlara ulaşır. Katar, BAE ve Umman'da ise önemli sayılabilecek bir Şii nüfüsü, dolayısıyla, Şii sorunları da yoktur. Katar, sadece kendi Şiiilerini sisteme iyi entegre etmekle kalmaz, bir çok Bahreynli Şii içinde kendi ülkelerindeki ayrımcılıktan kaçış yeridir. Önemli Şii nüfusuna sahip üç Körfez ülkesi de birbirleri ile ciddi farklılıklar gösterir. Kuveyt'te rejimin Şii sorunu hemen hemen hiç yoktur. Hatta Şiiler bazı dönemlerde Sünni İslamcılara karşı rejimin önemli destekçisi olabilmişlerdir.²

'Mezhеспel açıklama'nın diğer bir sorunu ise Sünniliği devletler arasında işbirliği için yeterli bir faktör olarak görmesidir. Körfez Arap ülkeleri kurulduğu 1981 yılından itibaren Körfez İşbirliği Teşkilatı (KİT) bünyesinde dış politikalarını ortak bir çizgiye çekmeye çalışsalar da, bu hedeften oldukça uzaktırlar. Altı ülke halen daha dış politikalarını büyük bir oranda birbirlerinden bağımsız olarak sürdürmektedirler. Örneğin, Bahreyn söz konusu olduğunda bütün Körfez Arap devletleri rejimin tarafında yer alırken, Suriye söz konusu olduğunda sadece Suudi Arabistan ve Katar ön plana çıkmaktadır. Katar'ın İran'la ilişkileri de Suriye krizine kadar aslında oldukça iyidir.³ Umman'ın İran'la ilişkileri ise, ne İran devrimi, ne takip eden İran-Irak savaşı, ne de Arap Baharı boyunca kötüleşmiştir. Dolayısıyla, Körfez Arap Ülkelerini tek bir bütün olarak ele almak hemen hemen imkansızdır. Daha da önemlisi, Körfez Arap ülkelerinin kendi aralarında da ciddi sorunlar vardır. Öyle ki, küçük Körfez Arap devletleri için 20. Yüzyıl boyunca tehdit İran'dan değil, Suudi Arabistan'dan gelmiştir. Körfez ülkeleri arasındaki sınır anlaşmazlıkları halen daha sorunludur ve çözüm beklemektedir. Öte yandan Körfez Arap ülkelerinin daha sıkı bir birlik oluşturma istekleri ise inkar edilemez.⁴

Kısaca, Körfez Arap ülkelerinin İran'la ilişkilerinin tarihi salt mezhepsel farklılıklara indirgenemeyecek kadar karışık ve dinamiktir. Bu makalede ilişkilerin seyrini belirleyen en önemli faktörün tarafların güvenlik ihtiyacı olduğunu iddia edeceğim. 'Petrol fiyatları' ve 'İran ile BAE arasındaki

² Kuveyt, Suudi Arabistan ve Bahreyn Şiileri arasındaki farklılıkların daha detaylı bir karşılaştırması için bakınız Laurence Louer, *Transnational Shi Politics: Religious and Political Networks in the Gulf*, Columbia University Press, 2008.

³ Katar'ın dış politikasına ilişkin, bakınız Birol Başkan, "Calutlar Dünyasında bir Davut: Katar'ın Sıradışı Dış Politika Dinamizmi," *Akademik Ortadoğu*, cilt 7, sayı. 13, (Ekim, 2012).

⁴ Bu yönde Körfez Arap liderlerinin yaptığı açıklamalar büyük bir yekün oluşturur. En son çağrı yıllık Körfez liderleri toplantısında yenilendi. Bir örnek olarak, bakınız Assaad Abboud, "GCC leaders call for unity, closer economy," *Middle East Online*, 25 Aralık 2012, <http://www.middle-east-online.com/english/?id=56191> (son erişim 25 Şubat 2013)

üç adalar sorunu' gibi sorunlar zaman zaman ilişkileri gerse de, tarafların 'güvenlik' ihtiyacına göre ikincil öneme haizdirler. İlk önce 1979 yılı öncesi İran-Körfez ilişkilerinin tarihine kısa bir göz atacağım. Makale özellikle 1979-sonrası dönemi, diğer bir deyişle İran'daki İslam Devrimi ile başlayan süreç daha geniş yer ayırmaktadır. Taliban'ın Afganistan'da yükselişi, ve 11 Eylül saldırılarının İran-Körfez ilişkilerine etkisini de inceleyen makale, özellikle son dönemde daha da kızışan rekabetin bir parçası olarak, Körfez Arap Ülkelerinin İran'ı yalnızlaştırma çabalarını da tartışacaktır.

1979 Öncesi Dönem⁵

İranlıların Fars, Arapların Arap, Türklerin ise Basra Körfezi diye isimlendirdiği yaklaşık 1 milyon metre karelik deniz, ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı zamanlardan beri önemli bir deniz ticaret yolu olagelmıştır. Bu önemli ticaret yolunu kontrol etmek için civar imparatorluk ve devletler kıyasıya bir mücadele içinde olmuşlardır.

Modern Körfez Tarihi'ni böyle büyük bir mücadele ile başlatabiliriz. 16. Yüzyıl boyunca süregiden bu mücadelede tarafları İran-merkezli Şii Safavi İmparatorluğu, Anadolu-Rumeli Merkezli Sünni Osmanlı İmparatorluğu, İber Yarımadası-Merkezli Hristiyan Portekiz ve Umman-Merkezli İbadi-Harici Maskat Sultanlığı idi. 17. Yüzyıl boyunca süren bu mücadele, 18. Yüzyıl ortalarında Portekiz'in bölgeden atılması ve geri kalan tarafların da bölgede kendi nüfuz bölgelerini kurması ile neticelendi. Arap Yarımadasının Katar'a kadar uzanan bölümü Osmanlıların, Bahreyn ve Körfez'in kuzey sahili Safavilerin ve bugün Birleşik Arap Emirlikler'nin parçası olan Şarja, Ras el Hayme ve bugün Umman'a ait topraklar Maskat Sultanlığı'nın hakimetine girdi.

Hint okyanusu hakimiyetini Portekizlilerden devralan Hollandalıların Körfez'e ilgi göstermemesi ve 17. Yüzyıl ilerledikçe zayıflama sürecine giren Osmanlı ve Safavi İmparatorluklarının da bölgeden çekilmesi ile Körfez tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu.

Modern Körfez ülkeleri, civar imparatorlukların Körfez sahnesinden çekildiği bu uygun ortamda oluşmaya başladı. İlk olarak Ummanlılar etki alanlarını özellikle Körfez'in İran yakasında genişletti. Hürmüz ve Buşehr gibi önemli liman şehirlerinde ticaret kolonileri kuran Maskat Sultanlığı, 1717'de Bahreyn'i de ele geçirerek Körfez'in en önemli deniz gücü oldu.

18. Yüzyıla esas damgasını vuran gelişme, iç bölgelerden Körfez kıyılarına doğru Arap kavimlerinin göçü oldu. Dubai, Abu Dabi, Katar,

⁵ Bu bölümle alakalı tartışmamı bir çok kaynağa borçluyum. Özellikle Alvin J. Cottrell, ed. The Persian Gulf States: A General Survey, The John Hopkins University Press, 1980 içindeki Roger M. Savory ve Malcolm Yapp'ın makaleleri ile Lawrence Potter, ed., The Persian Gulf in History, Palgrave MacMillan, 2010'dan yararlandım.

Bahreyn, ve Kuveyt'in yönetici ailelerinin hepsi işte bu göçlerle Körfez kıyılarına yerleşti ve kendi emirliklerini kurdu. Körfez'in güney sahillerinde küçük çaplı emirlikler birbiri ardına ortaya çıkarken, Maskat Sultanlığı da dağılma sürecine girdi. Musamdım Yarımadasını merkez tutan ve hakimiyetini Şarka'ya kadar genişleten El Kavasım Emirliği bu dağılma sürecinde ortaya çıktı. 19. Yüzyıl başında Körfez'in en önemli deniz gücü haline gelen el Kavasım Emirliği, Hint Okyanusu'nda da boy gösteriyor ve İngiltere'nin hakimiyetini sarsıyordu.

Aynı dönemde iki tehdit İngiltere ile Maskat Sultanlığı'nı bir araya getirdi. İlk tehdit, İngiltere'nin Hint Okyanusu'ndaki hakimiyetini sarsmak isteyen Napolyon liderliğindeki Fransa'ydı. İkincisi ise, Arap Yarımadasının Necid bölgesinde 18. Yüzyıl ortasından itibaren istikrarlı bir şekilde genişleyen Vahhabi-Suudi Devleti. Özellikle El Kavasım Emirliği'nin de Vahhabiliği kabulü, Maskat Sultanlığı'nı daha da büyük bir tehlike altına soktu.

Fransa tehditi, İngiltere'nin Hint Okyanusu hakimiyeti için ciddi bir tehlike yaratmadan söndü. Vahhabi-Suudi Devleti'ni Osmanlı Sultanı'nın talebi ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, El Kavasım Emirliği'ni ise İngiltere'nin askeri müdahaleleri bitirdi. El Kavasım Emirliği'ne son askeri müdahaleyi 1819 yılında yapan İngiltere bir adım daha atarak, Körfez'in küçük emirlikleri ile 1820 yılında bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşmayla Körfez emirlikleri, İngiltere'ye denizler üzerinde barışı koruma sözü verdi. Bu anlaşmanın içeriği zamanla değişti ve Emirlikler ile İngiltere arasında koruma anlaşmasına dönüştü. 1871 yılında Osmanlı'nın Bağdat valisi Mithat Paşa'nın Katar, Hasa, Necid ve Kuveyt'de tekrar Osmanlı hakimiyetini tesis etmesi İngiltere korumasını Bahreyn ve bugün BAE'yi oluşturan emirliklerle sınırladı. Kuveyt 1899 yılında, Katar ise 1916 yılında İngiltere ile koruma anlaşması imzaladı.

Bu koruma anlaşmaları ile küçük Körfez Emirlikleri dış politikalarını İngiltere'ye bıraktı. Öte yandan İngiltere koruması iki bağlamda kritikti. İlk olarak, kendi aralarında inci avcılığı ve ticareti yüzünden çıkabilecek bütün anlaşmazlıklar İngiltere'nin hakemliğine bırakıldı. İkinci olarak, 1902 yılında tekrar Necid'te ortaya çıkan Vahhabi-Suudi devletine karşı küçük emirliklerin hiçbir hayatta kalma şansları yoktu ki, Vahhabi-Suudi Devleti takip eden 25 yılda Körfez Emirliklerinden çok daha güçlü Raşidileri ve Hicaz Şerifi Hüseyin'i bünyesine kattı.

Bu son nokta önemlidir. 20. Yüzyılın önemli bir kısmında küçük Körfez emirlikleri için İran değil, Suudi Arabistan daha büyük bir tehdit oldu. Rıza Şah'ın Bahreyn ve Körfez'deki Ras El Hayma ve Şarka'ya ait üç ada üzerindeki hak iddia etmesi hariç tutulursa, 18. Yüzyılın ortasından 20. Yüzyılın ortasına kadar iki yüz yıllık bir süre boyunca İran'ın Körfez'e yönelik herhangi bir tehditi olmadı. Necid merkezli Vahhabi-Suudi devleti ise, bazı kısa dönemler hariç küçük Körfez emirlikleri için daha tehlikeli bir tehdit unsuru oldu.

1950'li yıllar ise bambaşka bir ortam yarattı. İran ve Suudi Arabistan dahil, bütün Körfez ülkeleri kendi ülkelerinde önemli bir toplumsal taban da bulan Pan-Arap milliyetçiliği, İngiltere ve Batı düşmanlığı ve monarşi karşıtlığı tehditi ile karşı karşıya kaldı. Mısır'dan başlayarak, monarşilerin teker teker devrilmesi ve yerine Sovyetler Birliği destekli cumhuriyetlerin yükselmesi bütün Körfez ülkelerini birbirlerine yakınlaştırdı.

Bu birbirine yakınlaşmanın bir parçası olarak, İran, Körfez Arap ülkeleri ile arasındaki ticaret ve diplomatik ilişkilerini arttırdı. 1969 yılında Bahreyn'de referandum yapılmasını isteyen İran, referandum sonucu Bahreynlilerin bağımsızlık istemesi üzerine, Bahreyn üzerindeki hükümler haklarından vazgeçti. İran bu dönemde Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Umman ve BAE ile kıta sahanlığı anlaşmazlıklarını da çözüme kavuşturdu. İran sadece Şarja ve Ras el Hayma emirliklerine ait üç ada üzerindeki hakimiyet iddiasından vazgeçmedi. 1971 yılında İngiltere'nin Körfez'den bütün askeri güçlerini çekmesinden hemen önce, İngiltere'nin de göz yummasıyla, üç adayı işgal etti. İngiltere'nin korumasından 1961 yılında çıkan Kuveyt ve 1971 yılında çıkan Bahreyn, Katar ve BAE, İran'ın Körfez'deki üç adayı ele geçirmesine ses çıkarmadı. Tek protesto BAE'ne bir yıl sonra katılacak Tunb adalarının sahibi Ras el Hayme'den geldi.

İngiltere'nin Körfez'den çekilmesi ile ortaya çıkan güvenlik boşluğunu ABD'nin de rızası ve askeri desteği ile İran ve Suudi Arabistan ikilisi doldurmaya çalıştı. Bu doğrultuda İran, Umman'da 1962 yılında başlayan Zufar isyanında Umman Sultanı'na askeri destek bile yolladı ve İngiltere ile birlikte isyanın bastırılmasında kritik rol oynadı. 1973 Mısır-İsrail savaşı İran ve Körfez Arap devletlerine aralarındaki işbirliğini geliştirmek için kritik bir imkan sundu. ABD ve Batılı devletlerin İsrail yanlısı tutumlarına tepki olarak, İran ve Suudi Arabistan petrol ambargosu başlattı. Başarı ile uygulanan ambargo hem İran'ı hem de Körfez Arapları'nın petrol gelirlerini görülmedik ölçüde artırdı. Her ne kadar takip eden yıllarda İran ve Suudi Arabistan petrol fiyatları konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşadıysa da, ilişkiler bozulmadı.

1979 yılının Şubat ayında, İran Şah'ını deviren halk devrimi ile Körfez'in İran sorunu da doğmuş oldu.⁶

⁶ Bu aşamada not edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. İran'daki devrim sadece Körfez Arap rejimleri için değil, bütün bölge ülkeleri için İran sorununu doğurmuştur. Hemen hemen her Müslüman ülkede siyasal islamcı hareketler İran devriminden ilham almışlar ve taleplerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla İran devrimi 'mezhepsel' bir sorun ortaya çıkarmamıştır. İran devrimi kamusal alanda kendine daha fazla alan talep eden bir İslami anlayışın güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bu anlayış ise sadece Şii'lere has değildir. Körfez Ülkelerinden Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'da İran devriminden etkilenen Şii'ler olması, ki Sünniler de vardı, İran sorununu mezhepsel bir sorun yapmaz. Bu noktayı netleştirmemi istediği için Paşa Çetin'e teşekkür ederim.

1979 İran Halk Devrimi ve Gerilen İlişkiler⁷

ABD'nin cömert askeri desteği ile her geçen gün güçlenen, hatta nükleer silahlanma programını bile başlatan İran Şahı'nın devrilmesi aslında Körfez ülkeleri için sevindirici bir gelişme olabilirdi. Fakat devrimin zamanla aldığı koyu dini renk, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin ideolojik ve çatışmacı söylemi, devrimden ilham alarak daha da artan Şii aktivizmi ve İran'ın bu aktivizmi körüklediğine dair kesin inanç ilişkileri bozmaya yetti.

1979 İran Halk Devriminin önemli katılımcıları arasında kuşkusuz Şii dini yapılanmasının bir kısmı vardı. Camileri devrimin hizmetine sunan bu kısmın katılımı da devrimin başarısında kritik rol oynadı. Fakat o tarihe kadar Şah'ın baskıcı rejiminin ve politikalarının mağduru bir çok farklı toplumsal grup da devrimin başarısında önemli rol oynamışlardı. Şah'ın ülkeyi terketmesi ile başlayan süreç aslında devrime katılan grupların birbirine düşmesi ve İran'ın geleceğini şekillendirme savaşını başlattı. Bu takip eden iç savaşı, 15 yıldır yurtdışında sürgünde olan Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğini yaptığı dini grup kazandı. Devrime koyu dini rengini veren de bu süreç içerisinde, milliyetçiler ve Marksitler gibi seküler grupların ortadan kaldırması oldu.

Devrimi takip eden bu çatışma ortamında Humeyni'nin söylemleri de çatışmacı ve ideolojik hale geldi. Humeyni'nin suçlamalarından nasibini sadece rakipleri almadı, onları destekleyebileceğini düşündüğünü civar ve büyük devletler de aldı. ABD 'Büyük Şeytan' oldu, Suudi Arabistan ise 'Kuklası.' Humeyni'nin Suud Ailesine ve Suudi Arabistan'a bakışını 1983 yılında kaleme aldığı vasiyeti en çarpıcı ifadelerle göstermektedir. Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın insanların zenginliklerini batıl Vahhabiliği ve Kur'an karşıtı fikirleri yayınlamak için harcadığını iddia eden Humeyni, vasiyetinde ekliyordu: "Fahd, Kur'anı kötüye kullanıyor, cahil insanları ve milletleri süper güçlerle beraber olmaya teşvik ediyor. Hem Kutsal İslamı ve Kutsal Kitabı her ikisini de yoketmek için kullanıyor." Humeyni, vasiyetinde daha da ileri giderek, "müslüman milletlerin bu asırda ezilmeleri ABD'nin ve ABD'nin Suud Ailesi gibi kuklalarının işidir... Suud Ailesi ki, Allah'ın en büyük ve kutsal mekanına hiyanet ediyor ve Allah'ın ve meleklerinin lanetini hak ediyorlar."⁸

Humeyni ve devrimin diğer önemli aktörlerinin, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini en rahatsız edici söylemi hiç kuşkusuz 'İslam Devrimi'nin ihraç edilmesi gerektiğine yönelikti. Bu istemini farklı ortamlarda, defalarca dile getiren Humeyni, devrimin ihracını İran'daki dini rejimin varlığı

⁷ 1979 Devrimi İran'da her ne kadar her grubun katıldığı bir halk devrimi olarak başlasa da, netice de İslami bir devrime dönüşmüştür. Humeyni ve destekçileri başından beri devrime müdahildi.

⁸ Humeyni'nin vasiyetinin ingilizce tercümesi için,
<http://www.abna.ir/data.asp?lang=3&Id=190781>

için gerekli görüyordu. “Devrimi bütün dünyaya ihraç etmek için çalışmalıyız. ‘Biz devrim ihraç etmeyiz’ fikrini bir kenara koymalıyız. Çünkü İslam değişik İslam ülkelerin farklı bakmaz ve bütün dünyanın mazlum insanların destekçisidir. Diğer taraftan, bütün süper güçler ve diğerleri bizi yoketmek için ayağa kalktı. Tek başına kalırsak, yeniliriz.”⁹

Körfez Ülkeleri için daha da kaygı verici gelişme ise, Körfez Şiiileri arasında daha da artan ve iddialı hale gelen siyasi aktivizmdi. Bu aktivizmden en ciddi etkilenen Körfez ülkelerinden birisi de Kuveyt’ti. Humeyni’nin Kuveyt’teki temsilcisi, Abbas El Muhri’nin oğlu Ahmed el Muhri, Humeyni’nin İran’a dönüşünden hemen bir kaç gün sonra bir grup Kuveytli Şii ile birlikte babasının evinden İran elçiliğine kadar destek yürüyüşü yapmıştı. 1979 yılının Mart ayında İran’da yapılan referandum için Kuveyt’teki İran Büyükelçiliği’nde oy kullanan onbinlerce İranlı arasında çıkan kavgalarda ölen ve yaralananlar oldu. 1979 yılının Ağustos ayında Ahmet el Muhri ‘Kuveyt toplumunda eşitlik kavramını’ sorgulayan haftalık konferans dizisi başlattı. Kuveyt’te varolan eşitsizlikleri ele aldığı bu konferanslar Sünniler tarafından bile dikkatle takip ediliyordu. Dördüncü konferansından sonra ise Ahmet El Muhri tutuklandı.¹⁰ Humeyni, 1979 yılının Eylül ayında Kuveyt’teki temsilcisi Abbas El Mehr’e Kuveytli Şiiilerin Cuma namazını kıldırması çağrısında bulundu. Kuveyt devleti Abbas El Mehr’i de tutukladı, kendisini ve ailesini Kuveyt vatandaşlığından atıp, İran’a sürdü. 1979 yılının Kasım ayında onbinlerce kişi ABD elçiliği önünde İran devrimini destekleyen bir gösteri düzenledi. Gittikçe cesaretlenen Şii aktivizmine karşı, Kuveyt hükümeti 1976 yılında kapatılan Milli Meclis’i açarak cevap verdi. Seçim bölgeleri yeniden düzenlenerek, özellikle İslamcılarının mecliste çoğunluğu ele geçirmeleri sağlandı. Meclise hepsi Humeyni taraftarı sadece 4 Şii sokulabildi ve takip eden süreçte yalnızlığa itildi.¹¹

Nüfusunun büyük çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu Bahreyn de, İran’daki devrimin etkilerini hissetti. Şii aktivizminin öncü ismi yine Şii bir din adamı oldu. ‘Bahreyn’in Bağımsızlığı için İslami Cephe’ (El Cabhat al İslamiyye li tahrir el Bahreyn) örgütünü kuran Hadi Müderrisi aslında Bahreynli bile değildi. Irak’ın Kerbela kentinde Şii din adamları yetiştiren bir aile içinde doğmuştu.¹² Dini eğitimini Irak’ta tamamladıktan sonra ilk önce

⁹ Humeyni’nin bu cümlesini Christian Marschall, Iran’s Persian Gulf Policy: From Khomeini to Khatami, Routledge, 2003, s.26-27’da buldum.

¹⁰ Laurence Louer, Transnational Shia Politics: Religious and Political Networks in the Gulf, Columbia University Press, 2008, s.169.

¹¹ Jill Crystal, Oil and Politics in the Gulf: Rulers and Merchants in Kuwait and Qatar, Cambridge University Press, 1990, s.100-103.

¹² Hadi Muderrisi’nin kardeşi, Muhammed Taki Muderrisi de Körfez’deki Şii politik aktivizminin önde gelen isimlerinden.

Lübnan'a, sonra da Kuveyt'e giden Müderrisi, İran'da devrim olduğunda Bahreyn'deydi. Devrimden sonra İran'ı ziyaret eden Müderrisi,¹³ döndüğünde ise Humeyni'nin Bahreyn'deki kişisel temsilcisi oldu.¹⁴ Döner dönmez Humeyni'ye olan desteğini açıklayan Müderrisi tutuklandı. Tutuklanmasını kınamak ve salıverilmesini talep etmek için yüzlerce kişinin yaptığı gösterinin ardından ise sınır dışı edildi. Sınır dışı edildikten sonra, Müderrisi İran'a gitti ve Körfez Şiilerini ayaklanmaları için kışkırtmaya devam etti.¹⁵

1979 İran devrimi sonrasında Şii aktivizmi Suudi Arabistan'da da görülür bir şekilde arttı. 1979 yılının Kasım ayında onbinlerce Suudi Arabistanlı Şii Katif şehrinde aşura günü ritüellerine katıldı. Şiilerin her Muharrem ayının 10. gününde Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Emeviler tarafından katledilmesinin yasını tutmak için düzenledikleri aşura günü ritüelleri, Vahhabilerin bölgeyi kontrollerine aldıkları 1910'lu yıllardan beri yasaklanmıştı. Yasak olan bu merasimi durdurmaya çalışan Suudi güvenlik güçleri ile Şiiler arasında çıkan çatışmalarda her iki taraftan da ölümler oldu. Şii isyanı Suudi Arabistan'ın diğer şehirlerine de yayılsa da, güç kullanılarak bastırıldı.¹⁶ Yüzlerce Şii tutuklandı. Yüzlercesi ülke dışına kaçtı. Gösterilere katılanların Humeyni'nin resimlerini taşımaları, İran'daki yeni dini rejim lehine slogan atmaları İran Devrimi'nin bölge Şiileri üzerindeki etkisini göstermek için Suudiler için yeterliydi.

İsyanın lideri bir Şii din adamı, Hasan el Sefer'di. Bahreyn'deki Şii aktivizminin önde gelen isimlerinden Hadi Müderrisi gibi, Hasan El Sefer de Irak'ta Ayetullah Muhammed Mehdi El Şirazi ile çalıştı. El Şirazi'nin manevi liderliğini yaptığı, 1975 yılında kurulan Öncü Misyonerler Hareketi'nin Suudi koluna mensup olan Hasan el Sefer, 1979'daki Şii isyanı sırasında Suudi grubun ismini Arap Yarımadasında İslami Devrim Örgütü (El Munazama El Sevret el İslamiyye fi el Ceziret el Arabiyye) olarak değiştirdi. İsyanın başarısız olması üzerine ise, el Sefer'de Müderrisi gibi İran'a gitti.

Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki Şii gösterilerinin önde gelen iki isminin hem Şii din adamı olmaları hem de İran'a gitmeleri şartı olmalıdır. Aslında her iki din adamının da Devrimin lideri Humeyni ile doğrudan bağlantıları vardı. Bu bağlantının kanalı ise Ayetullah Muhammed Mehdi el Şirazi idi. Humeyni, İran Şahı Muhammed Rıza tarafından 1964 yılında

¹³ Hadi Mudarresi'nin hayatının 1979 İran devrimine kadar olan bölümü için, <http://www.modarresi.org/biography/index.html> (Son Erişim 25 Eylül 2012)

¹⁴ Ali Alfoneh, "Between reform and revolution: Sheikh Qassim, the Bahraini Shi'a and Iran," American Enterprise Institute, 12 Temmuz 2012, <http://www.aei.org/print/between-reform-and-revolution-sheikh-qassim-the-bahraini-shia-and-iran>.

¹⁵ Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, s.30.

¹⁶ Konu ile alakalı daha detaylı bilgi için, Toby Craig Jones, "Rebellion on the Saudi Periphery: Modernity, Marginalization and the Shi'a Uprising of 1979," International Journal of Middle East Studies, v.38, no.2, 2006: 213-233.

İran'dan sürüldüğünde ilk önce bir süre Türkiye'de kalmış, daha sonra ise Irak'ın Necef kentine yerleşmişti. Necef'te kaldığı 14 yıl boyunca kalan Humeyni, talebelere ders okuttu fakat, etkisi sınırlı kaldı. Zira Necef'in Muhsin el Hakim ve Abu El Kasım El Hoyi gibi daha etkili Şii din adamları tarafından yalnızlaştırıldı. Humeyni'nin Necef'teki Şii dini yapılanması ile geçinememesinin en önemli nedeni din adamlarının daha aktif olarak siyasette bulunmaları, hatta idareyi ellerine almaları yolundaki görüşleriydi.¹⁷

Öte yandan Humeyni Irak'ta desteksiz de kalmadı. O sırada Kerbela'da olan Muhammed Mehdi El Şirazi'nin Humeyni ile benzer görüşleri vardı. Nitekim devrimden sonra El Şirazi öğrencileri ile İran'a döner. İran'da yeni rejimde dini-siyasi liderliğin yapısı ile alakalı Humeyni ile anlaşmazlığı düşen el Şirazi herhangi bir görev almaz, fakat Kum'da ders vermeye devam eder. Öte yandan, El Şirazi'nin devrimin ihraç edilmesi görüşünde olan ve bunun için faaliyetlerini sürdüren Hüseyin Ali Muntazeri ile ilişkilerinin devam ettiği anlaşılıyor. Humeyni'nin en yetişkin talebesi olan ve veliahtı olarak görülen Muntazeri, ilk önce oğlu Muhammed Muntazeri, onun 1981 yılında öldürülmesinden sona ise, damadının kardeşi Mehdi Haşimi tarafından idare edilen 'Kurtuluş Hareketleri Ofisi'nin destekçisiydi.¹⁸

İran-İrak Savaşı

İran Devrimi'nin yarattığı ilk hareketlenmeler durulmaya yüz tutmuşken, Şii politik aktivizminin önemli merkezlerinden Irak, İran'ın içinde bulunduğu devrim ortamını ve diğer Körfez ülkeleri için yaydığı tehdidi önemli bir fırsat olarak gördü. Irak'ın yeni lideri Saddam Hüseyin, ilk önce 1979 yılının Ekim ayında Şattül Arap bölgesinde İran-İrak sınırını belirleyen ve 1975 yılında imzalanan Cezayir Anlaşmasının iptalini, Beluci, Kürt ve Arap azınlıkları için otonomi ve İran'ın elinde tuttuğu üç adanın da BAE'ye geri vermesini istedi. 1980 yılının Mayıs ve Ağustos aylarında Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşti. 5 Ağustos 1980 günü Saddam Hüseyin bizzat Suudi Arabistan'ı ziyaret etti. Ağustos ayı içinde İran sınırına asker yığmaya başlayan Irak, 17 Eylül 1980'de Cezayir anlaşmasını iptal etti ve bütün Şattül Arap'ı Irak toprağı ilan etti. Beş gün sonra ise, Irak, İran'a saldırdı. Böylece sekiz yıl sürecek ve her iki taraftan yüzbinlerce insanın ölümüne, milyarlarca dolarlık zarara sebep olacak Irak-İran savaşı başladı.

Körfez Arapları Irak'ın İran'ı işgalini devrimci İran sorununun çözümü için önemli bir fırsat olarak gördüler ve Irak'ı savaş boyunca desteklediler. 1981 yılında Körfez'in Irak'a verdikleri savaş desteğı toplam 24 milyar dolardı.

¹⁷ Khomeini'nin hayatına ilişkin detaylı bir çalışma için, Baqer Moin, Khomeini: Life of the Ayatollah, Thomas Dunne Books, 2000.

¹⁸ Ali Alfoneh, "Between reform and revolution: Sheikh Qassim, the Bahraini Shi'a and Iran."

1982 yılı sonunda ise Körfez'in Irak'a finansal yardımları 30-40 milyar doları buldu. Körfez ülkeleri Irak'a lojistik destek de verdi. Irak'a silah ve diğer malzemeler Suudi Arabistan ve Kuveyt üzerinden ulaştırıldı. Karşılık olarak İran sadece Kuveyt'i vurdu. 1980 yılının Kasım, 1981 yılının Haziran ve Ekim aylarında Kuveyt İran'ın hava saldırılarına maruz kaldı.¹⁹

İlk önce İran'daki devrim daha sonra Irak-İran savaşının patlak vermesi Körfez Araplarını birbirine yakınlaştırdı. 1981 yılının Mayıs ayında altı körfez ülkesi, Körfez İşbirliği Teşkilatı'nı (KİT) kurdu. 1982 yılının başına gelindiğinde Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE, Katar ve Umman ile savunma anlaşmaları imzalamıştı.²⁰ KİT ülkeleri, 1983 yılının Ekim ayında ilk ortak askeri tatbikatlarını, 1984 yılının Ekim ayında ikinci ortak askeri tatbikatlarını yaptı.

Savaşın Irak lehine seyri, 1982 yılının Mart ayından itibaren değişmeye başladı. İran ilk önce Suriye ile kritik anlaşmalar imzaladı. Daha sonra ise Apaçık Zafer (Fatah al Mubin) Operasyonunu başlattı. Sekiz gün süren operasyon sonunda İran, Irak karşısında büyük bir zafer kazandı ve Kuzistan eyaletinden Irak ordusunu çıkarmayı başardı. 8 Nisan 1982'de Suriye, Irak sınırını ve Irak petrolünü akdenize taşıyan boru hattını kapattı. Böylece Irak'ın petrol ihracatı yarı yarıya düşmüş oldu.²¹ İran'ın Nisan ve Mayıs ayında gelen askeri başarıları İran'ın savaşı kazanma ihtimali Körfez ülkelerini daha büyük bir endişeye sevketti. Özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak'a olan finansal ve lojistik desteklerini artırdı.

1984 yılının Şubat ayına gelindiğinde ise, İran'ın askeri ilerlemesi de durdu. Karada kilitlenen savaş, Mart 1984 yılından itibaren Basra Körfezi'ne taşındı. Petrol ihracatında sıkıntı yaşayan Irak, İran'ın petrol ihracatına darbe vurmak amacıyla, İran'ın Basra Körfezindeki petrol taşıyan gemilerini hedef almaya başladı. İran'da karşılık olarak Irak'ın petrol ihracatında yardımcı olan Körfez ülkelerine ait tankerleri vurmaya başladı. Tanker savaşları 4 yıl boyunca devam etti ve taraflara milyarlarca dolarlık zarar vermekten başka, savaşın kaderini değiştirmede. Sadece İran ve Irak ekonomileri değil, bütün Körfez ülkeleri Irak-İran savaşından zarar gördü. Düşen petrol fiyatlarının etkisi ile, petrol zengini Körfez ülkeleri 1990'lı yıllara borçlu olarak girdi: 1991

¹⁹ Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy*, s.70-74. Konu ile alakalı olarak ayrıca, Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War, 1980-1988*, Osprey Publishing, 2002, s.69.

²⁰ Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy*, s.36.

²¹ Suriye'nin İran'a desteği bu kadarla kalmadı. Irak sınırında askeri yığılmak yapan Suriye, Kuzey Irak'taki Kürtlere de destek vererek, Irak'ı zor duruma düşürdü. İran'la Suriye arasındaki ilişkilerin gelişimi için, Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, I.B. Tauris, 2006.

yılında Körfez ülkelerinin toplam dış borcu 56.8 milyar dolardı. Bu borcun 29 milyar doları, Irak'a savaşta en çok destek veren ülke Suudi Arabistan aitti.²²

İran-İrak savaşı Körfez'deki Şii siyasi aktivizminin sonunu getirmedi. Bilakis daha farklı bir boyuta taşıdı. 1981 yılının Haziran ayında Beyrut'taki Kuveyt büyükelçiliğine bombalı bir saldırı oldu. Saldırıyı İran taraftarı bir grup üstlendi ve Körfez ülkelerini İran'a karşı komplo içinde olmakla suçladı. Aynı yılın Ağustos ayında, Beyrut'taki Suudi Büyükelçiliği aynı suçtan bombalandı.

1981 yılı sonralarında Körfez ülkelerini daha çok endişeye sevkedene yine İran-kaynaklı görülen başka bir gelişme oldu. Bahreyn devleti, 'Bahreyn'in Bağımsızlığı için İslami Cephe'si üyeleri olduklarını iddia ettiği, 60 Bahreynli, 11 Suudi, bir Kuveytli ve bir Ummanlı'yı 1981 yılının Aralık ayında hükümet tesislerine saldırı planlamakla suçladı ve tutukladı. Bahreyn ayrıca silahların ülkeye İran'dan girdiğini, İranlı bir diplomatın da darbe girişiminin parçası olduğunu ve darbenin başarılı olması durumunda darbecilerin İran'dan askeri destek göreceğini de iddia etti. İran bu suçlamaları reddetmesine rağmen, Bahreyn büyükelçisini İran'dan çekti ve İranlı diplomati istenmeyen adam ilan etti.

İrak-İran savaşı boyunca Irak'ı destekleyen Körfez ülkeleri Şii gruplarının hedefi olmaya devam etti. Mesela, 1983 yılının Aralık ayında Kuveyt'teki patlamalarda beş kişinin öldü ve başkaları yaralandı. Saldırıları Lübnan merkezli Şii İslami Cihad örgütü üstlendi. Bir yıl sonra Kuveyt Havayollarına ait bir uçak Tahran'a kaçırıldı ve bir yıl önceki bombalamalara ilişkin tutuklananların salıverilmelerini istedi. 1985 yılının Mayıs ayında Riyad'da bir kişinin ölümüne sebep olan patlamanın ardında da Şii İslami Cihad örgütü vardı.²³

Bu dönemde Suudi Arabistan'ın başını en çok ağrıtan olaylar ise, özellikle İranlı Şii hacıların Mekke ve Medine'de yaptıkları gösterilerdi. Humeyni aslında 1970'lerin başından beri Hac mevsimini kendi mesajını yaymak için kullanıyordu. Suudi yetkililer 1971 yılında Humeyni'nin mesajını dağıtan takipçilerini tutuklamıştı. Humeyni'nin mesajları daha çok İran'daki Şah rejimine yönelik olduğu için Suudileri pek rahatsız etmedi. Devrimden sonra İranlı hacıların gösterilerinin rengi de değişmeye başladı. 1981 yılında İranlı hacılar hem Mekke'de hem de Medine'de gösteri düzenlediler ve işi güvenlik güçleri ile çatışmaya kadar vardırıldılar. Çıkan çatışmada bir İranlı hacı da hayatını kaybetti ve onlarca tutuklandı.

1982 yılında Humeyni oldukça tartışmalı bir ismi Hac temsilcisi olarak atadı. Humeyni'nin temsilcisi Hücetüislam Musavi-Hoyniha, Tahran'da

²² Hassan Hamdan al Alkim, The GCC States in an Unstable World, Saqi Books, 1994, s.65.

²³ Savaş boyunca süren Şii aktivizmi ile alakalı olarak, Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, s.35-40

Amerikan büyükelçiliğini basıp, elçilik görevlilerini rehin alan öğrencilerin akıl hocası idi. Musavi-Hoyniya'nın Mekke ve Medine'de hacılara yaptığı konuşmalar ardından Suudi güçleri ile İranlı hacılar arasında yine çatışmalar çıktı. Mekke'de bir kez göz altına alınan Musavi-Hoyniya, Medine'deki konuşmasından sonra ise sınır dışı edildi.

Takip eden yıllarda Hac mevsimi daha sakin geçti. Özellikle 1986 yılında bazı olumlu gelişmeler bile yaşandı. Mesela, Suudi Arabistan 1926 yılından beri kapalı olan Baki mezarlığını İranlı hacıların ziyaretine bile açtı. Fakat bu olumlu gelişmenin ardı 1987 yılında gelmedi. 1987 yılı büyük gösterilere sahne oldu. Aynı yıl Irak-İran savaşında kritik bir gelişme yaşanmıştı. Devam eden tanker savaşlarında ABD, Irak'a sevkiyat yapan gemilere ABD bayrağı asmaları iznini verdi. Humeyni'nin o yılki hac mesajı sertti. Humeyni, hacılardan 'kafirlerden bağımsızlık' gösterisi düzenlemelerini istedi. Onbinler Medine'de birlik yürüyüşü yaptı. Mekke'de yürüyüşe katılanlar yüzünü buldu. Mekke'deki yürüyüşte hacılar Suudi polisi ile çatıştı. Çatışmada 275'i İranlı, 402 kişi öldü. İran 400 İranlı hacının öldüğünü ve binlercesinin yaralandığını iddia etti. Humeyni'nin açıklaması sertti: "bu vahşi ve Allahsız Vahhabiler, Müslümanların kalbini arkadan parçalayan hançer gibiler." İran'ın üst düzey yetkililerinin birbirinden sert açıklamaları peşi sıra geldi.²⁴

Bu açıklamalardan birinde Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani, bütün dünya Müslümanlarına Suudi rejimini yıkmaya çağrısında bulundu. Ardından Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın Tahran büyükelçilikleri basıldı. Daha da önemlisi belki de, Suudi rejimine karşı şiddet kullanılması gerektiğini savunan bir grup Suudi Şii Din adamı 'Hicaz Hizbullah'ı örgütünü kurdu. Bu örgüt Humeyni'nin gerek kendisinin ders verdiği gerekse Irak'taki diğer güçlü destekçisi Muhammed Bakir el Sadr kanalıyla bağlantılı olduğu bazı Suudi Şii din adamları tarafından kuruldu. Bu Suudi din adamlarından bazıları, devrimden hemen sonra İran'a yerleşti. Mesela, bunlardan birisi olan Hüseyin El Razi, Necef'te El Sadr'la çalıştı ve El Sadr Saddam Hüseyin tarafından 1980 yılında öldürüldüğünde, İran'a gitti ve Hüseyin Ali Muntazeri ile birlikte çalıştı. Diğer bir Suudi Şii din adamı, Haşim El Şahs Necef'te Humeyni'nin talebesi oldu. El Şahs, 1970'lerin sonunda Suudi Arabistan'a döndü ve din adamlığı yapmaya başladı. 1980'lerin başında ise İran'a gitti ve Kum'da Muntazeri ile birlikte çalıştı ve ders verdi. Humeyni'den ilhamla kendilerine Hicazlılar veya İman'ın Çizgisi adını veren bu Suudi Şii adamları grubu, 1980'lerin ilerleyen tarihlerinde Suudi Arabistan'ın en radikal şii muhalif

²⁴ Suudi Arabistan ile İran arasındaki hac krizine ilişkin daha geniş bir tartışma için, Martin Kramer, Arab Awakening and Islamic Revival, Transaction Publishers, 1996, içindeki Khomeini's Messengers in Mecca isimli bölüm. Benim tartışmam da Kramer'e ve Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, s.50-55'e borçlu.

grubu ‘Hicaz Hizbullah’ı örgütünü 1987 yılındaki Hac faciasından hemen sonra kurdu.²⁵

Hicaz’ın Hizbullah’ı örgütü ilk eylemini 1987 yılındaki hac faciasından hemen sonra gerçekleştirdi. Ağustos ayındaki Suudi Arabistan’ın Ras el Cuayma petrol tesislerindeki patlamayı düzenleyen örgüt, 1988 yılının Mart ayında da Cubeyl’deki başka bir petrol tesisini bombaladı. Suudi Arabistan örgütüyle bağlantılı olduğunu iddia ettiği dört kişiyi idam etti. Hicaz’ın Hizbullah’ı örgütü idamların intikamı olarak Suudi diplomatlarını hedef seçti. Bu intikam saldırılarının bir parçası olarak, mesela, Ankara’da 1988 ve 1989 yıllarında iki Suudi diplomat suikastle öldürüldü. 1989 yılında Suudi Arabistan tarafından idam edilen 16 Kuveytli Şii’lerin intikamı için Kuveyt Hizbullah’ı ve Hicaz Hizbullah’ını bir araya getirdi. 1989 yılında Beyrut’ta öldürülen Suudi diplomatı Suudi Arabistan tarafından idam edilen 20 Şii’nin intikamı olarak gerçekleştirildi.²⁶

1988 yılının Mart ayında Suudi Arabistan yeni bir Hacı kota sistemini yürürlüğe koydu. Buna göre, İran’ın hacı kota sayısı 150 bin’den 55 bin’e düştü. Humeyni, kotayı tanımadığını ve 150 bin hacı göndereceğini ilan edince, Suudi Arabistan İran’la diplomatik ilişkilerini kesti. İran ise, hacı boykot kararı aldı. 1989 yılında da İran hacı tekrar boykot etti. 10 Temmuz 1989 günü Mekke’de Kabe’ye çok yakın bir mevkide bir patlama meydana geldi. İran, ABD’yi ve Suudi Arabistan’ı suçladı. Aynı yılın Eylül ayında Suudi Arabistan bombalama ile alakalı bulduğu 16 Kuveytli Şii’yi idam etti ve İran’ın Kuveyt Büyükelçiliği’ni suçladı. İran 1990 yılında büyük bir felaket yaşanan hacı da boykot etti. Bu yıl, Mina’ya şeytan taşlamaya giden hacılar tünelde sıkıştı ve aralarında 609 Türk’ün de bulunduğu, 1,426 kişi hayatını kaybetti. İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani hacı ölümlerinden Suudi Arabistan’ı sorumlu tuttu ve El Suud Ailesini Kutsal Mekanları iyi yönetememekle suçladı.

İlişkilerde Ilımlı Dönem: 1989-2005

İran’ın özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt’le ilişkileri birbiri ardına gelişen krizlerle gerilirken, ilişkileri normalleştirmeye yardımcı olacak gelişmelerde oluyordu. Bu gelişmelerden en önemlisi hiç kuşkusuz İran’da Körfez Ülkeleri ile ilişkileri normalleştirmek isteyen Ali Khamaney, Ahmed Humeyni ve Haşimi Rafsancani’nin liderliğini yaptığı pragmatistlerin, liderliğini Hüseyin Ali Muntazeri’nin yaptığı devrimi ihraç etmek isteyen idealistleri saf dışı etmesidir. Savaş boyunca iki grup arasında mücadele devam etmiş, pragmatistler Körfez ülkelerinde Şii’lerin giriştikleri rejim karşıtı

²⁵ Bu grupla alakalı ender çalışmalardan birisi, Toby Matthiesen, “Hizbullah el Hijaz: A History of the Most Radical Shi’a Opposition Group,” *The Middle East Journal*, v.64, no.2, (Spring, 2010), s.179-197

²⁶ a.g.e.

faaliyetleri İran'ın resmi politikası olarak sahiplenmediler. Ayrıca Körfez ülkelerini Irak'a verdikleri destekten vazgeçmeleri için Körfez ülkelerini defalarca ziyaret eden pragmatistler, sıcak savaşın hiç olmazsa diğer Körfez ülkelerine yayılmasını da engellemiş oldular.²⁷

İdealistlerin kaderi ise, Körfez rejimlerinin hayatta kalması ve Irak-İran savaşının gidişatı ile belirlenmişti. Muntazeri'nin desteklediği 'Kurtuluş Hareketleri Ofisi' ilk önce 1983 yılında Cumhuriyet Muhafızları'ndan koparıldı. 1986 yılında ise Mehdi Haşimi yakalandı, 1987 yılının Eylül ayında devrim karşıtı faaliyetlere girişmek suçuyla idam edildi.²⁸ Ofis ise kapatıldı.

Haşimi'nin idamından sonra ise, Muntazeri'nin İslami demokrasi ve insan hakları taraftarlığına dönüşümü başladı. 1988 yılının ilk yarısında Muntazeri artık Humeyni'yi de eleştirmeye başladı. Bu en büyük ve en sadık talebesinin 'ihamet' ile sarsılan Humeyni, 1988 yılının Temmuz ayında, Birleşmiş Milletler'in önerdiği Irak'la ateşkesi de kabul etti. 1985 yılından itibaren Humeyni'nin resmi veliahtı olan Muntazeri, bizzat Humeyni tarafından 1989 yılının Mart ayının sonunda veliahtlıktan azledildi. Dünyayı değiştirmek için yola çıkan ve hayalleri ile Irak bataklığına saplanan Humeyni'nin yorgun kalbi 1989 yılının Temmuz ayında tamamen durdu.²⁹ Bir gün sonra ise, Şii din adamlarından oluşan 86 kişilik Uzmanlar Heyeti, pragmatistlerin zaferini, Ali Hamaney'i yeni dini lider seçerek tescilledi.³⁰

Humeyni'nin ölümünden bir ay sonra, güçlendirilmiş yeni cumhurbaşkanlığı pozisyonu için seçimler yapıldı. Seçimi pragmatistlerin önde gelen liderlerinden birisi Haşimi Rafsancani kazandı. Böylece Humeyni sonrası İran'ın dış politikası pragmatistlerin eline geçti. Öncelikli hedefi devrim ve savaşla yıkılan İran ekonomisini tekrar ayağa kaldırmak olan Rafsancani bunun içinde İran'ın devrimci söylemi terkedip, dış ilişkilerde normalleşmeyi savunuyordu. İran'ın girişimleri de karşılıklı gördü. Suudi Arabistan hariç, bütün Körfez ülkeleri'nin İran'la ilişkilerinde iyileşme görüldü. Öte yandan, daha önce tartışılan 1987 yılındaki hac faciası ardından yaşananlar dolayısıyla, İran tarafından gösterilen olumlu yumuşama ilk yıllarda İran'ın özellikle Suudi

²⁷ Körfez ülkelerinden de İran'a ziyaretler oldu. Konu ile alakalı olarak, Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, özellikle ikinci bölüm.

²⁸ Haşimi'nin idamı ile alakalı iki farklı iddia var. İlk iddiaya göre, Haşimi Suriye'li bir diplomatı kaçırdığı için idam edildi. İkinci iddiaya göre ise, Rafsancani'nin müdahil olduğu İran-Contra skandalı ile alakalı bilgileri basına sızdırdığı için idam edildi.

²⁹ Humeyni'nin son günleri ve Muntazeri ile olan ayrılık için, Moin, Khomeini: Life of the Ayatollah.

³⁰ Ali Hamaney aslında anayasada gerekli dini liderlik için şartları sağlamıyordu. Muntazeri'nin azlinden hemen sonra anayasa değişikliği tartışmaları başlamış ve Ali Hamaney'in dini liderliği için koşullar hazırlanmıştı. Konu ile alakalı tartışma için, Daniel Brumberg, Reinventing Khomeini: The Struggle for Reform in Iran, University of Chicago Press, 2001, özellikle 6. Bölüm.

Arabistan'la ilişkilerine yansımada. İşte İran ve Suudi Arabistan arasında süregiden soğuk savaş ortamında Irak lideri Saddam Hüseyin tekrar ortaya çıktı.

2 Ağustos 1990 günü Irak Kuveyt'i işgal etti. İran işgal gecesini yaptığı resmi açıklamada işgali en açık bir dille kınadı, Irak'ın Kuveyt'ten geri çekilmesini istedi ve diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne saygılı, iç işlerine karışmama konusunda da dikkatli olduğunu belirtti.³¹ Takip eden günlerde de Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi için yoğun bir diplomatik çaba gösteren İran'a, çabaları dolayısıyla Kuveyt Dışişleri Bakanı Tahran ziyareti sırasında teşekkür bile etti. İran'ın girişimleri Suudi Arabistan'da bile karşılık bulmuş, 1990 yılının Birleşmiş Milletler toplantısında Suudi Dışişleri Bakanı Saud bin al Faisal, İran'la diplomatik ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını açıkladı.

Aralık ayında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan KİT toplantısında, altı Körfez ülkesi İran'la daha yakın ilişkiler geliştirme kararı aldı. Diplomatik girişimleri yanında, İran onbinlerce Kuveytli mülteciye kapısını açtı, yabancı askeri güçlerin bölgeye girmesine karşı olduğunu açıklasa da koalisyon güçlerinin Körfez'e ulaşımında herhangi bir sorun da çıkarmadı. 1991 yılının Mart ayında İran ve Suudi Arabistan diplomatik ilişkilerini tekrar kurdu. İran'ın hacı kotası 100 bin'e çıkarıldı ve böylece 1987 yılından itibaren süregiden hac sorunu kısa sürede çözüldü. 1991 yılının Nisan ayında İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Suudi Arabistan'ı ziyaret etti ve Kral Fahd'la görüştü.³²

Körfez'in iki yakası arasındaki ilişkiler her ne kadar 1980'lerdeki hali ile kıyaslanamayacak kadar iyileşse de, takip edecek beş yıl boyunca daha fazla ileri gidemedi. Bunda birbiri ile bağlantılı iki önemli faktör rol oynadı.

İlk olarak, İran'ın bütün itirazlarına karşın, Körfez Ülkeleri ABD ile geniş kapsamlı güvenlik işbirliği anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşmalarla ABD Körfez güvenlik şemsiyesinin en önemli ayağı oldu ve Körfez'e tam olarak yerleşmiş oldu.³³ İkinci olarak, ABD'nin bölgeye yerleşmesine tepki olarak, 1992 yılı başında İran dikkatini Körfez'deki adalarına çevirdi. Şubat ayında İran adalarını ziyaret eden Cumhurbaşkanı Rafsanjani 1971 yılında işgal ettiği Abu Musa adasını da ziyaret etti.

³¹ İran'ın açıklamasının tam metni için, Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, s.106-107.

³² Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte İran'ın girişimlerinin daha geniş bir tartışması için, Marschall, Iran's Persian Gulf Policy, s. 106-117.

³³ ABD'nin Körfez güvenlik şemsiyesinin en kritik ayağı olması süreci aslında İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile başladı. İngiltere'nin boşalttığı Bahreyn'deki deniz askeri üssüne ABD yerleşti. Umman'da da askeri üssü olan ABD'nin bölgeye tam olarak yerleşmesi Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra oldu. Jeffrey R. Macris, The Politics and Security of the Gulf: Anglo-American Hegemony and the shaping of a region, Routledge, 2010.

Adalar krizi takip eden yıllarda tarafların geri adım atmamasıyla gündemde kalmaya devam etti. Körfez Savunma Bakanları 1992 yılının Kasım ayında İran'ı kınadı ve BAE'ye yönelik tehditi bütün Körfez ülkelerine yönelik bir tehdit olarak kabul ettiklerini açıkladı. Bir ay sonra Körfez İşbirliği Teşkilatı toplantısında Körfez liderleri BAE'ye olan desteklerini yeniledi ve İran'dan BAE'ye ait olan adaları işgalini sona erdirmesini istedi. Tahran Üniversitesi'nde verdiği Cuma hutbesinde Rafsancani'nin cevabı sert oldu: "Siz kendiniz de bilirsiniz ki, İran sizin gibilerden daha güçlüdür... O adalara erişmek isteyen bir kan denizini geçmek zorundadır."³⁴

Takep eden yıllarda Adalar konusu tarafların gündeminde kalmaya devam etse de, sadece İran'ın ve BAE'nin Ras el Hayma ile ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etti. Dubai ve Şarka'nın İran'la ticari ilişkilerini bozulmadı. İran'ın Umman, Kuveyt ve Katar'la ilişkileri de hemen hemen sorunsuz devam etti. Petrol fiyatları üzerinde yaşanan anlaşmazlık yüzünden 1994-1995 döneminde İran-Suudi Arabistan ilişkileri bir süre soğusa da, 1996 yılında tekrar iyileşme yoluna girdi. Benzer bir soğukluk 1995-1996 döneminde İran'ın Bahreyn'le ilişkilerinde yaşandı. Bahreyn 1994 yılının sonunda yeniden başlayan Şii protestolarından İran'ı sorumlu tuttu ve büyükelçisini bile çekti. 1997 yılında ise ilişkiler tekrar iyileşmeye başladı. 1997 yılının sonuna KİT ülkelerinde dahil olduğu Şam Deklarasyonu ülkelerinin açıklaması Körfez Haziran ayının sonunda toplanan Şam Deklarasyonu'nu oluşturan sekiz Arap ülkesi (KİT ülkeleri, Mısır ve Suriye), BAE'nin Abu Musa ve Tunb adaları üzerindeki hakimiyetini tanıdığını ilan ederken, aynı zamanda İran'la ilişkilerin geliştirilmesi içinde hazır olduklarını ilan etti.³⁵

1997 yılında İran-Körfez ilişkileri yeni bir döneme girdi. Bunun iki kritik sebebi vardı. Birincisi, 1994 yılında Bahreyn'de başlayan Şii protestoları hariç tutulursa, Şii politik aktivizmi bütün Körfez ülkelerinde hemen hemen durma noktasına gelmişti. 1993 yılında Suudi Arabistan, Arap Yarımadasında İslami Devrim Örgütü ile Şii sorununun çözümü için görüşmelere başladı. Görüşmeler neticesinde, Suudi Arabistan bütün Şii siyasi suçlularını salıverdi. Bu açımdan Hicaz Hizbullah'ı örgütü de yararlandı. Hapistekiler salıverildiği gibi, yurtdışında olanlar Suudi Arabistan'a geri döndü. 1996 yılının Haziran ayında Dahran'daki ABD Hava Gücüne mensup subayların kaldığı Hobar Kuleleri'ne düzenlenen saldırı bile süreci değiştiremedi. 19 ABD askerinin öldüğü ve yüzlercesinin yaralandığı saldırıyı Hicaz Hizbullah'ı inkar

³⁴ "Rafsancani warns of 'Sea of Blood' over disputed Gulf islands," Associated Press News Archive, 25 Aralık 1992.

³⁵ 26 Haziran 1997 tarihli açıklamanın tam metni için, <http://www.saudiembassy.net/archive/1997/news/page154.aspx>

etti. Yine de, üyeleri tutuklanmaktan kurtulamadı. Bu tutuklamalar da örgütün sonunu getirdi. Örgüt bir daha da toparlanamadı.³⁶

İkincisi, 1997 yılında İran'da yapılan seçimlerde Muhammed Hatemi Cumhurbaşkanlığına seçildi. Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde İran-Körfez ülkeleri şaşkıncı ölçüde gelişti. Bu gelişmeyi 1979-1997 döneminde en çok yıpranan ve zarar gören İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde bile gözlemlemek mümkündür. Hatemi'nin seçilmesi üzerine, Suudi Arabistan Hatemi'ye kutlama mesajı yolladı. Ardından Kral Fahd'ın temsilcisinin de dahil olduğu bir Suudi heyeti Tahran'ı ziyaret etti. İran'da 1997 yılının Aralık ayında toplanan İslam Konferansı Örgütü'nün toplantısında Hatemi, İran'ın değişen dış politika değerlerini katılımcılara bizzat kendisi anlattı. Hatemi, konuşmasında Müslüman ülkeler arasında "karşılıklı güven kurma ve güvenlik endişelerini giderme veya azaltmak için" gerekli çalışmaların İKÖ'nün gündeminin en üst maddesi olması gerektiğini not etti. Suudi Arabistan veliahtı ve geleceğin Kral'ı, Abdullah da, Tahran'da toplanan bu İKÖ toplantısına katıldığı gibi, İran'ın dini lideri Ali Hamaney ile de görüştü.

İKÖ toplantısından dört ay sonra, 1998 yılının Şubat ayında eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin içinde bulunduğu bir İran heyeti Suudi Arabistan'ı ve Bahreyn'i ziyaret etti. Bu ziyarette, İran ve Suudi Arabistan petrol üretim miktarları üzerinde bir çerçeve anlaşması imzaladı. Ayrıca iki ülke teknolojik, sanayi ve mühendislik alanlarında ortak yatırım ve ayrıca çevre, spor, iletişim ve ulaşım alanlarında da işbirliği yapma kararı aldı. Suudi Arabistan bu ziyarete karşılığı 1998 yılının Haziran ayında Suudi Arabistan Kamu Hizmetleri Bakanı'nın liderliğinde bir ziyaretle karşılık verdi. İran, Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran arasındaki tartışmalı bölge olan Dorra Gaz Sahasında çalışmalarını durdurdu. Karşılıklı güven kurmaya yönelik teşebbüsler bağlamında bir İran savaş gemisi Cidde'yi 1998 yılının Mart ayında ziyaret etti. Bir yıl sonra 1999 yılının Mayıs ayında Muhammed Hatemi, Suudi Arabistan'a tarihi bir ziyaret yaptı. 1979 yılından beri ilk kez bir Suudi savunma bakanı İran'ı ilk kez 1999 yılı Mayıs ayında ziyaret etti. İran'ın Savunma bakanı da Suudi Arabistan'ı 2000 yılının Nisan ayında ziyaret etti. 2001 yılında Suudi İçişleri Bakanı'nın İran ziyaretinde ise taraflar sınır güvenliği, para aklama, terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda işbirliğini öngören bir güvenlik anlaşması da imzaladı.³⁷

³⁶ Toby Matthiesen, "Hizbullah el Hijaz: A History of the Most Radical Shi'a Opposition Group,"

³⁷ Arshin Adib-Moghaddam, The International Politics of the Persian Gulf, Routledge, s.85-89.

2005'ten Günümüze: Hortlayan Rekabet, Gerilen İlişkiler

2001 yazında Muhammed Hatemi İran Cumhurbaşkanlığı'na ikinci kez seçildi. Körfez Arap ülkeleri ile İran arasındaki ilişkiler Hatemi'nin ikinci döneminde ise önemli bir mesafe kat edemedi. Hatemi'den sonra İran Cumhurbaşkanı olan Mahmud Ahmedinecad döneminde ise kötüleşti. Hatemi'nin dört yıl daha İran dış politikasını etkileyecek ılımlı söylemi, Mahmud Ahmedinecad'ın defalarca dile getirdiği bölgesel güvenlik ve ekonomik işbirliği talepleri, Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz al Saud'un ve Katar Şeyhi Hamad bin Halife el Sani'nin Mahmud Ahmedinecad'a yönelik jestleri bile ilişkilerde kötüleşmeyi durduramadı.³⁸

2007 yılının son ayları gelişmelerde kritik bir yıl olabilirdi. Bu yıl İran Körfez Ülkelerine 'serbest ticaret bölgesi' kurmayı resmen teklif etti. Aynı yıl Mahmud Ahmedinecad Kuveyt, Bahreyn, Umman ve BAE'yi kapsayan geniş bir Körfez gezisine çıktı. Bu gezide İran Umman'la ortak petrol ve doğal gaz araştırmaları yürütme ve Bahreyn'le de doğal gaz satış anlaşmaları imzaladı. Yine 2007 yılında Kral Abdullah'ın daveti üzerine Ahmedinecad Suudi Arabistan'a gitti ve bu davet kapsamında hac farızasını yerine getirdi. Yine aynı yıl Şeyh Hamad'ın daveti üzerine, Ahmedinejad Doha'da toplanan yıllık KİT liderler toplantısına katıldı ve doğrudan Körfez Arap liderlerine hitap etti ve güvenlik ve ekonomik işbirliği teklifini yeniledi.

Bu ve benzeri karşılıklı iyi niyet gösterilerine rağmen İran-Körfez ilişkileri sınırlı kalmaya ve hatta kötüleşmeye bir anlamda mahkûmdu. Muhammed Hatemi'nin ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesinden yaklaşık 3 ay sonra 11 Eylül saldırıları oldu. Böylece yeni bir döneme girildi. Bu dönemdeki ABD tarafından yönlendirilen gelişmeler Körfez Arap ülkeleri ile İran arasındaki ilişkileri kaçınılmaz bir şekilde etkiledi.

ABD Başkanı George W. Bush İran'ı "şer eksenine", dolayısıyla ABD'nin düşmanları kategorisine, Ocak 2002'de yaptığı Birlik Konuşmasında koydu. Öte yandan 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin attığı her adım İran'ın menfaatine oldu. ABD ilk önce Afganistan'ı işgal ederek, aşırı İran karşıtı Taliban Rejimi'ni yıktı. Bu İran için altın tabakta sunulan bir fırsattı. Öyle ki, İran Taliban rejiminin yıkılması için ABD'ye yardım teklifi bile etti. Taliban-sonrası Karzai Hükümetinin kurulmasında da İran'ın kritik katkıları oldu.³⁹

³⁸ Katar-İran ilişkilerine ilişkin, bakınız Başkan, "Calutlar Dünyasında bir Davut." İran-Körfez ilişkileri ve İran-Arap Ülkeleri ile ilişkiler için daha geniş bir tartışma için, bakınız Shireen Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, Praeger, 2010.

³⁹ Konu ile alakalı bakınız, Robin B. Wright, *The Iran Primer: Power, Politics and US Policy*, US Institute of Peace Press, 2010.

ABD'nin bir sonraki hedefinde ise İran'ın eski düşmanı Irak'taki Saddam rejimi vardı. ABD, 1990'lar boyunca Irak'a uyguladığı ambargo ile Saddam rejimini askeri olarak zayıflatırken doğrudan Körfez'deki askeri dengeleri İran lehine değiştiriyordu. ABD, Irak'taki Saddam rejimini yok ederek sadece İran'ın bölgedeki en ciddi rakibini yok etmekle kalmadı, belki daha da önemlisi Irak içi siyasi dengeleri de İran lehine değiştirdi. İşgali hemen takiben İran, ABD ile Irak üzerinde nüfuz savaşına girmişti bile⁴⁰ ve bu rekabette önemli bir avantajı, Irak'ta İran'la tarihi olarak güçlü bağlantıları olan Şii gruplarının olmasıydı.

İran'ın 11 Eylül saldırıları sonrasında gerek Afganistan'da gerekse Irak'ta ABD eliyle karlı çıkması sadece Körfez Araplarını değil, bütün bölgedeki Arap rejimlerini rahatsız etti. Ürdün Kralı Abdullah, daha 2004 yılının Aralık ayında gelişmeleri öngörebiliyordu. "Yeni Irak hükümetini İran taraftarı partiler veya politikacılar kontrol ederse, İran'dan Irak'a, Suriye ve Lübnan'a uzanan yeni bir Şii hareketler veya hükümetler hilali çıkabilir." Bu ise, Kral Abdullah'a göre, "İslami iki ana mezhep arasındaki geleneksel güç dengesini değiştirebilir ve ABD'nin menfaatlerine ve müttefiklerine yeni sorunlar yaratabilir."⁴¹

ABD'li bazı stratejistlerin popüler yayınları İran'ın artan nüfuzu karşısında endişeleri gittikçe artan Körfez Araplarını daha da endişeye sevk etmiş olmalıdır. Bu stratejistlerden birisi ABD Deniz Kuvvetleri'nin yüksek lisans okulu olan Post Naval Graduate School'da ders veren ve önemli düşünce kuruluşu Council on Foreign Relations'la bağlantılı İran asıllı Amerikalı akademisyen Veli Nasr'dı. Nasr ABD'nin bölge politikasını Şiileri Sünnilere karşı güçlendirmek üzere değiştirmesi gerektiğini açık açık öne sürer. Nasr'a göre Şiiler demokrasiye Sünnilerden daha açıktır.⁴² Diğer bir stratejist, ve savaş çığırkanı Ralph Peters ise, 2006 yılının Haziran ayında Armed Forces Journal'da yayınladığı makalede yeni bir Ortadoğu haritası önerir. Bu yeni haritada Irak'ın Şiileri ile Arap Yarımadasının doğusunda yaşayan Şiiler

⁴⁰ Saddam sonrası Irak'ta ABD-İran rekabetine ilişkin, bakınız Anthony H. Cordesman, "The Outcome of Invasion: US and Iranian Strategic Competition in Iraq," Center for Strategic and International Studies, Kasım 2011. Yazıya erişim için http://csis.org/files/publication/111128_Iran_Chapter_6_Iraq.pdf (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴¹ Kral Abdullah'la yapılan röportaj'ın geniş bir tartışması için, bakınız Robin Wright ve Peter Baker, "Iraq, Jordan see threat to election from Iran," 8 Aralık 2004. Bu yazıya erişim için, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html> (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴² Veli Nasr, "When the Shiites Rise," Foreign Affairs, Temmuz/Agustos 2006. Veli Nasr daha sonra bu makalesini kitap haline dönüştürdü. Veli Nasr, The Shia Revival, W.W. Norton & Company, 2007.

birleştirilir ve tek bir devlet altında toplanır. Peters'a göre bu yeni Şii devleti ABD taraftarı olacak ve İran'ı dengeleyecekti.⁴³

Körfez Arapları için kabus olan bu senaryolar, İran içinde iç açıcı değildi. Hedefte İran'da vardı. Afganistan ve Irak'ta kendi eliyle İran'ın ekmeğine yağ süren ABD İran karşıtı söylemini sürdürüyordu. 2005 yılında Hatemi gibi ılımlı bir liderden sonra, Mahmud Ahmedinecad gibi şahinlerden birisinin Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ABD'nin son derece saldırgan ve kabadayı tutumuna karşı milliyetçi bir tepki idi.

Ahmedinecad bu milliyetçi tepkiye kayıtsız kalmadı. Söylemini sertleştirdi.⁴⁴ Ve seçimlerden yaklaşık 5 ay sonra, İran uranyum zenginleşirmesine devam edeceğini açıkladı.⁴⁵ İran'ın bu kararı ABD'nin ve İsrail'in işine geldi. AB'nin savunduğu diplomatik girişimler durduruldu ve İran'a karşı daha sert tedbirler alınması sürecine girildi. İran'ın uluslararası camiada yalnızlaştırılması ve ekonomik yaptırımlarla nükleer programından vazgeçirilmesi kampanyası böylece başladı. Bir süre sonra sadece uluslararası yaptırımlarla yetinmeyen ABD, İran-karşıtı girişimlerine gizli operasyonların yürütülmesini de ekliyordu. Amerikalı gazeteci Seymour Hersh'a göre, 2007 yılı sonunda ABD Başkanı George W. Bush bu operasyonların finansmanı için Kongre'den 400 milyon dolarlık bir bütçe desteği bile alıyordu.⁴⁶

Körfez Ülkeleri ile İran arasında ilişkilerin kötüleşmesinin ve bugün yaşanan rekabet ve gerginliğin en kritik sebebi ABD-AB ve İsrail kaynaklı tehdide karşı İran'ın hız verdiği nükleer programıdır. Körfez Arap ülkeleri 11 Eylül sonrasında İran'ın artan nüfuzu karşısında zaten kaygılıydı. Şimdi ise nükleer program ile İran Körfez'deki askeri güç dengesini kendi lehine düzeltilemez bir şekilde bozacaktı.

Körfez Arapları arasında en yüksek sestem itiraz Suudi Arabistan'dan geldi. 2006 yılının Ocak ayında Suudi Arabistan'ın Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal el Suud yaptığı açıklamada, Ahmedinecad hükümetini eleştirerek, nükleer enerjiden vazgeçmesini, dış politikasını ılımlılaştırmasını ve Irak politikasına müdahil olmamasını istedi.⁴⁷ Aynı yılın Aralık ayında toplanan

⁴³ Ralph Peters, "Blood borders: How a better Middle East would look," Armed Forces Journal, Haziran 2006. Makaleye erişim için, <http://live.armedforcesjournal.com/2006/06/1833899> (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴⁴ Ahmedinecad'ın ilk döneminde takip ettiği dış politikaya ilişkin, Mohammed Hussein Hafezian, "Iran-GCC Relations under President Ahmadinejad: 2005-2009," Iranian Review of Foreign Affairs, cilt 1, no.5, (Kış, 2011), s.87-114.

⁴⁵ Ahmedinecad 2005'in Ağustos ayında seçildi. 2006'nın Ocak ayında İran uranyum zenginleşirmesine devam edeceğini açıkladı.

⁴⁶ Seymour Hersh, "Preparing the Battlefield," The New Yorker, 7 Temmuz 2008. Habere erişim için http://www.newyorker.com/reporting/2008/07/07/080707fa_fact_hersh (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴⁷ Richard Beeston, "Saudis warn Iran that its nuclear plan risks disaster," the Times, 16 January

Körfez Arap liderleri ise barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirmek istediklerini ilan etti. İki ay sonra Suudi Arabistan'ı ziyaret eden Rusya Başkanı, Vladimir Putin ülkesinin Suudi Arabistan'ın nükleer enerji geliştirmesi programına katkıda bulunabileceğini açıkladı.⁴⁸

İran'ın, yarı gerçek yarı kurgu, bölgesel bir tehdit haline gelmesiyle birlikte, ABD ve Avrupa Birliği'nin başını çektiği ve İsrail'in açık açık kışkırttığı İran-karşıtı kampanyaya Körfez Arap ülkeleri de katıldı ve böylece bugüne uzanan rekabet başlamış oldu. Bu noktada not etmekte fayda var.

Körfez Arapları'nın kendi nükleer programlarını başlattıklarından söz edilmişti. Bunun haricinde Körfez Arapları İran'a karşı daha geniş kapsamlı girişimlerde bulundular. Mesela, Körfez Arapları yoğun bir diplomatik çabayla kendi aralarındaki birliği daha da güçlendirilmeye çalıştılar. Suudi Arabistan Kral Abdullah'ın 2011 Aralık ayında yaptığı Körfez Birliği (Avrupa Birliği'ne benzer) kurma çağrısı bu arkaplanda düşünülmelidir.⁴⁹ Körfez Arapları ayrıca İran'a karşı daha geniş bir coğrafya ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı.⁵⁰ Mesela, Suudi Arabistan'ın Dışişleri Bakanı Suud bin Faysal, 2009 yılının Mart ayında Arap Ligi toplantısında Arap dünyasını İran tehdidine karşı birlik olmaya çağırıyordu. Suud bin Faysal'a göre İran nükleer programı, Irak, Lübnan ve Filistin'deki müdahaleleri ile bütün bölge için tehdit oluşturuyordu.⁵¹ 2008 Eylül ayında Türkiye'nin Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın stratejik ortağı olarak ilan edilmesi, Ürdün ve Fas'ı da içine alacak şekilde KİT'in genişletilmesi çabalarını bu yönde atılan adımlar olarak görmek mümkündür.

İkinci olarak, Körfez Arap Ülkeleri İran'a yönelik ekonomik ambargonun etkinliğini artırmaya yönelik girişimlerde de bulundu. İran'ın önemli petrol ve doğal gaz müşterileri olan Çin, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerle yaklaşan Körfez Arapları, bu ülkelere petrol ve doğal gaz satarak, İran'dan yaptıkları alımları azaltmaya çalıştılar. Özellikle Körfez Ülkeleri ile Hindistan arasında giderek artan yakınlaşma kayda değerdir. Kral Abdullah'ın Hindistan'ı 2006 yılında ziyaret etmesinin ardından ticaret alanında daha da

2006. Habere erişim için

<http://www.iranvajahan.net/cgi-bin/news.pl?l=en&y=2006&m=01&d=16&a=3> (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴⁸ Körfez ülkelerinin nükleer enerji programına ilişkin, George Perkovich, "Nuclear Developments in the GCC: Risks and Trends," Gulf Research Center, Mayıs, 2008. Bu makaleye erişim için, http://carnegieendowment.org/files/perkovich_gcc.pdf (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

⁴⁹ "Saudi King Abdullah urges GCC 'to move from phase of cooperation to phase of union'", Al Arabiya News, 20 Aralık 2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/12/20/183512.html> (son erişim tarihi 2 Mart 2013)

⁵⁰ Katar'ın bu yöndeki girişimleri için, bakınız Başkan, "Calutlar Dünyasında bir Davut."

⁵¹ "Saudi FM urges joint Arab strategy on Iran," al Arabiya News, 3 March 2009. Habere erişim için, <http://www.alarabiya.net/articles/2009/03/03/67644.html> (son erişim tarihi 1 Mart 2013)

gelişen ilişkiler, 2012 Şubat ayında Hindistan Savunma Bakanı A. K. Antony'nin Krallığı ziyareti ile de güvenlik alanını da kapsamaya başlamıştır.⁵²

Üçüncü olarak, kurgusal veya gerçek artan İran tehdidi karşısında, Körfez Ülkeleri askeri harcamalarını önemli ölçüde artırdılar. En büyük artışı Suudi Arabistan yaptı. 2005 yılında 28.1 milyar dolar askeri harcama yapan Suudi Arabistan, 2011 yılında tam 46.2 milyar dolar savunma harcaması yaptı. BAE'nin harcamaları ise aynı dönemde 2.9 milyar dolardan 9.3 milyar dolara, Katar'ın 2.4 milyar dolardan, 3.4 milyar dolar, Uman'ın 3.3 milyar dolardan 4.2 milyar dolara, Bahreyn'in ise 0.58 milyar dolardan 0.87 milyar dolara çıktı. Kuveyt'in savunma harcamaları ise 2005 yılında 4.7 milyar dolardan 2008 yılında 7 milyar dolara çıktı, fakat 2011 yılında ise 4 milyar dolara düştü.⁵³

Körfez Arapları'nın bu girişimlerinin İran'la aralarındaki askeri ve siyasi güç dengesini ne kadar etkin koruyacağını şimdiden kestirmek çok güç. Öte yandan bu girişimlerin taraflar arasındaki güvensizliği artıracığı ve ilişkileri daha da kötüleştireceği kuşku götürmemelidir.

2010 yılının Aralık ayında başlayan Arap Baharı her geçen yıl daha da şiddetlenen bu rekabetin tam ortasında geldi.⁵⁴ Özellikle Yemen, Bahreyn ve Suriye'de hemen hemen eşzamanlı başlayan halk hareketlenmeleri süregiden bu rekabeti yeni mecralarda devam ettirmek fırsatını verdi. Körfez Arap ülkeleri Yemen ve Bahreyn krizlerinde ortak hareket edebildi. Körfez Araplarının Yemen'de diplomatik, Bahreyn'deki askeri müdahaleleri sonuç verdi ve bu ülkelerde İran'ın olabilecek muhtemel kazanımlarını engellediler.

Yemen ve Bahreyn'de İran'a karşı nüfuz koruma durumunda olan Körfez Arap Ülkeleri, 1982 yılından itibaren İran'ın en önemli Arap müttefiki olan Suriye'de ise İran'a karşı mevzi kazanma amacıyla harekete geçtiler. Suriye'de gelişen kriz karşısında Körfez Arapları ilk önce uzun bir süre beklemede kaldı. Protestolar başladıktan yaklaşık bir yıl sonra ise Suriye ile

⁵² Konu ile alakalı bir analiz için, Prasanta K. Pradhan, "Anthony's visit to Saudi Arabia: Boasting Defence Ties," Institute for Defense Studies and Analyses, 21 Şubat 2012, http://www.idsa.in/idsacomment/AntonysVisittoSaudiArabiaBoastingDefenceTies_pkpradhan_210212 (son erişim tarihi 2 Mart 2013)

⁵³ Anthony H. Cordesman ve Alexander Wilner, "The Gulf Military Balance in 2012," Center for Strategic and International Studies, 2012, S.54. Bu rapora erişim için http://csis.org/files/publication/120518_Gulf_Military_Balance_2012.pdf (son erişim tarihi 1 Mart 2013).

⁵⁴ Arap Baharı farklı Arap ülkelerini farklı etkiledi. Bu farklılıkları bir açıklama gayreti olarak, bakınız Birol Başkan, "Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları," Akademik Ortadoğu, cilt 6, sayı:1, 2011, s.1-22. Arap Baharı karşısında Körfez ülkelerinin izlediği politikalara ilişkin ise, bakınız Muhittin Ataman ve Gülşah Neslihan Akkaya, Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ekim 2012, <http://setav.org.tr/korfez-ulkelerinin-ortadogu-politikasi-ve-arap-baharina-bakisleri/analiz/1295> (son erişim tarihi 3 Mart 2013)

bütün diplomatik ilişkilerini keserek net bir adım attılar.⁵⁵ Bu noktaya kadar birlikte hareket edebilen Körfez ülkeleri takip eden dönemde Suriye krizinde öncülüğü Suudi Arabistan ve Katar'a bıraktı. İkili zamanla Suriye'deki muhaliflerin en önemli bölgesel, hatta uluslar arası destekçileri haline geldi. Suudi Arabistan ve Katar, sağladıkları diplomatik, lojistik ve finansal yardımlarla Suriye muhaliflerinin Esad'a karşı mücadelelerinde halen daha önemli rol oynamaktadırlar.⁵⁶ Esad rejimi ise Körfez Araplarının oluşturduğu uluslararası ve bölgesel koalisyonu karşı İran'ın diplomatik, finansal ve askeri desteğini devşirerek, Libya'da Muammer Kaddafi'nin düştüğü duruma düşmekten kurtuldu.

Sonuç

Bu satırların yazıldığı günlerde Suriye kriz ikinci yılını doldurdu. Onbinlerce insanın ölümüne ve yüzbinlerce insanın mülteci olarak civar ülkelere göç etmesine sebep olan bu krizin ne zaman biteceğini ve neticede kimin kazanacağını halen daha kestirmek zor gözüküyor. Kendi dinamiğine bırakılsa idi, çok daha erken bitecek olan bu kriz, bölgesel aktörlerin ve uluslar arası aktörlerin devreye girmesi ile bu kadar uzamıştır. Suriye krizinin insani, maddi ve manevi zararı gelecek aylarda daha da artacak, hatta civar ülkeleri de etkileyecek gibi gözükmektedir.

Suriye krizinin çözümü bir anlamda Körfez Arapları ile İran arasındaki güvenlik krizinin çözülmesine bağlıdır. Bu krizin çözülmesi ise çok kolay değildir. Körfez Arapları'nın ciddi bir güvenlik sorunu vardır. Körfez Arap ülkeleri ne kadar yüksek savunma harcamaları yaparlarsa yapsınlar, İran veya Irak karşısında hiçbir zaman tam anlamıyla caydırıcı bir güç olamayacaklardır. Bunun sebepleri birden fazla olmasına rağmen, sorunun temelinde nüfus problemi vardır. Körfez Arap ülkeleri varolan yerel nüfuslarıyla oluşturabilecekleri askeri güç her zaman sınırlı olacaktır. Mesela, 2012 yılında İran'ın kara gücü 350 bin asker iken, Suudi Arabistan'ın 75 bin, Bahreyn'in 6 bin, Kuveyt'in 11 bin, Umman'ın 25 bin, Katar'ın 8.5 bin, BAE'nin ise 44 bindir.⁵⁷

⁵⁵ Duraïd al Baik, "GCC countries ask envoys in Syria to leave," GulfNews, 7 Şubat 2012, <http://gulfnews.com/news/region/syria/gcc-countries-ask-envoys-in-syria-to-leave-1.977247> (son erişim tarihi 2 Mart 2013)

⁵⁶ Suudi Arabistan ve Katar'ın Suriye krizinde diğer Körfez Arap ülkelerinden daha ileri gitmesinin sebeplerinin analizi bu makalenin boyutlarını çok açacaktır. Katar'ın krize dahil olmasına yönelik bir açıklama çabam daha önce olmuştur. Bakınız, Başkan, "Calutlar Dünyasında bir Davut." Suudi Arabistan'a yönelik bir anlama çabasına ise gelecek bir makalemde girişeceğim.

⁵⁷ Körfez Arap Ülkeleri ile İran'ın askeri güçlerinin daha geniş bir kıyaslaması için, bakınız, Cordesman ve Wilner, The Gulf Military Balance in 2012.

Bununla bağlantılı olarak, Körfez Arap ülkeleri petrol ve doğal gaz gelirleri ile varolan nüfuslarını dünya ortalamasına göre son derece yüksek hayat standartlarına ve lükse alıştırmıştır. Dolayısıyla disiplin gerektiren askerlik Körfez Arapları için çekici bir meslek değildir. Asker ve polis gibi devlet güvenliği için kritik hizmetlerde bile Körfez ülkeleri ciddi oranda yabancıları, özellikle Pakistanlı ve Yemenlileri, istihdam etmektedirler. Herhangi bir savaş durumunda bu yabancı askerlerin ne kadar etkin bir güç olacakları tartışmalıdır.⁵⁸

Gıdadan elbiseye, eğitimden sağlığa hemen hemen her ihtiyacını yurt dışından 'satın alan' Körfez Arapları güvenliklerini de aslında yurt dışından satın almak zorundadır. Bu güvenlik ihtiyacını günümüzde 20. Yüzyılın büyük çoğunluğunu İngiltere, özellikle 1990 yılından sonra ise ABD karşılamaktadır. Dolayısıyla, Körfez Arap Ülkeleri'nin İran'la ilişkileri kaçınılmaz olarak ABD ile İran arasındaki ilişkilerden etkilenmektedir. 1979 yılına kadar Batılı güçlerle arası iyi olan İran'la Körfez Arap ülkelerinin hiçbir problemi de olmadı. 1979 yılından itibaren ABD ve Batı ile ilişkileri kötüleşen İran'ın Körfez Arap Ülkeleri ile iyi ilişkiler içinde olması da çok zordu.

İyi niyetli girişimlerin ilişkiler üzerindeki etkisi ise kısıtlı kalmaya mahkumdu. 11 Eylül sonrası dönemde gerek Amerika Birleşik Devletleri gerekse İsrail'in İran'a saldırgan ve hasmane tutumları özellikle Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde gösterilen çabaları başarısız kılmaya mahkumdu. İran'daki rejim ABD ve İsrail'in saldırgan tutumu karşısında kendi güvenliğini artırıcı tedbirler alırken, bu tedbirlerin Körfez ülkelerinin güvenliklerini tehdit edeceğini hesaba katmamıştır. Özellikle nükleer silahlanma, İran ile Körfez Arap ülkeleri arasındaki askeri güç dengesini İran lehine değiştirecek ve özellikle Şii sorunları olan Körfez Arap ülkelerini sıkıntılı duruma sokacaktı. Buna tepki olarak Körfez Arap ülkeleri de ABD önderliğindeki İran karşıtı koalisyonla destek vermiş, böylece ilişkiler halihazırdaki son derece tehlikeli ve sorunlu hale gelmiştir.

⁵⁸ Körfez Araplarının güvenlik soruna ilişkin, bakınız Birol Başkan, "Turkey-GCC Relations: Is there a future?" Insight Turkey, cilt 13, sayı 1, 2011, s.159-173.

